

ANNA PAJZIŃSKA

Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie
Katedra Semantyki, Pragmatyki i Teorii Języka

ORCID: 0000-0002-0321-2485

Frazeologia w ujęciu Wojciecha Chlebdy

Już ponad rok minął od śmierci Profesora Wojciecha Michała Chlebdy, wybitnego językoznawcy – polonisty i sławisty, a wszystkich, którzy go znali, wciąż ta strata boli. Zarówno w Polsce, jak i za granicą był nie tylko ceniony jako uczonego wielkiego formatu, lecz także powszechnie lubiany za niezwykłą życzliwość, takt i poczucie humoru, szanowany zaś za prawość, wierność war-

tościom i cywilną odwagę. Jego całe życie związane było z Opolszczyzną. Urodził się 18 stycznia 1950 roku w Głuchołazach, w rodzinie nauczycielskiej. Najmłodsze lata spędził w Jarnońtówku i w Głuchołazach. W roku 1961 państwo Chlebdowie przeprowadzili się do Opolą. Tam Wojciech skończył szkołę podstawową (ogólnokształcącą i muzyczną), szkołę średnią i studia rusycystyczne w Wyższej Szkole Pedagogicznej. Po złożeniu egzaminu magisterskiego w 1972 roku został zatrudniony w Katedrze Języka Rosyjskiego WSP. Kolejne etapy jego drogi naukowej wyznaczają daty: 1980 – obrona

pracy doktorskiej *Oksymoron jako językowy środek poznania i odzwierciedlenia relacji pozajęzykowych*; 1991 – uzyskanie stopnia doktora habilitowanego na podstawie monografii *Elementy frazematyki. Wprowadzenie do frazeologii nadawcy* (Chlebda 1991a); 1998 – otrzymanie nominacji profesorskiej. Macierzystej uczelni, z czasem podniesionej do rangi uniwersytetu, był bardzo oddany przez 48 (!) lat pracy. Pełnił wiele odpowiedzialnych funkcji, m.in. prodziekana Wydziału Filologiczno-Historycznego, przez długi okres dyrektora Instytutu Filologii Wschodniosłowiańskiej, potem Instytutu Sławiastyki (w jego strukturze zaś kierownika Zakładu Teorii i Praktycznych Zastosowań Języka Rosyjskiego), a od 2019 roku – kierownika Katedry Języków Słowiańskich w Instytucie Językoznawstwa UO.

Aktywność Wojciecha Chlebdy nie ograniczała się do Alma Mater. Występował na licznych konferencjach krajowych i zagranicznych, niektóre z nich również (współ)organizował, pracował w Komisjach Frazeologicznej i Etnolingwistycznej Międzynarodowego Komitetu Słowistów, w Komitecie Językoznawstwa PAN (w latach 2015–2019 był jego przewodniczącym, później zaś członkiem Prezydium) oraz w Sekcjach/Komisjach KJ – Frazeologicznej i Etnolingwistycznej, a także w Komitecie Słowianoznawstwa PAN (w latach 2015–2019 był członkiem Prezydium Komitetu). Od 2016 roku był członkiem korespondentem PAU, a od 2019 – członkiem Rady Języka Polskiego przy Prezydium PAN. Był członkiem międzynarodowego konwersatorium EUROJOS (i wiceprzewodniczącym jego Rady Naukowej), członkiem rad i kolegiów redakcyjnych (m.in. „Slavii Orientalis”, „Rocznika Słowistycznego”, „Etnolingwistyki”). W rodzinnym mieście był członkiem Opolskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk, pełniąc funkcję przewodniczącego Wydziału II Języka i Literatury.

Profesor Chlebda uczestniczył aktywnie również w kształceniu kadry naukowej: był promotorem sześciorga doktorów oraz recenzentem w wielu przewodach doktorskich, w postępowaniach habilitacyjnych i profesorskich, często brał w nich udział także „z urzędu” – przez dwie kadencje pełnił przecież funkcję członka Centralnej Komisji do spraw Stopni i Tytułów Naukowych. Powierzenie mu tej funkcji stanowiło wyraz uznania i szacunku, jakimi cieszył się w środowisku akademickim, nierozzerwalnie wiązało się jednak z wielkim obciążeniem obowiązkami, a mimo to nie wpłynęło na intensywność pracy naukowej.

Gdy z perspektywy patrzymy na przedwcześnie zamknięte życie opolskiego uczonego – dopełniło się wręcz symbolicznie, 1 października 2022 roku – zdumiewa, ile się w nim zmieściło, można by tym obdzielić kilka osób... Nie ograniczał się do pracy zawodowej, działał także społecznie, angażował się w ważne sprawy naszej współczesności, budował i pielęgnował więzi międzyludzkie, nie rezygnował również ze swoich pasji pozanaukowych, wśród których największą była muzyka, zwłaszcza klasyczna.

Jego dorobek naukowy jest imponujący, obejmuje ponad 300 prac z zakresu frazeologii i frazeografii, leksykologii, teorii i praktyki przekładu, onomastyki, socjolingwistyki, pamięcioznawstwa i aksjologii, w wielu wypadkach są one prekursorskie. Wielonurtowość badań Wojciecha Chlebdy próbowałam pokrótce scharakteryzować w innym miejscu (Pajdzińska 2023), tu pragnę się skupić na koncepcji, z którą jego nazwisko natychmiast się kojarzy – na frazematyce.

Utrwalone połączenia wyrazowe różnego typu pojawiły się w polu zainteresowań badacza dość wcześnie. Od połowy lat 80. XX wieku zaczęły się ukazywać artykuły (Chlebda 1986, 1987b, 1988a, b, 1989a, b, 1991d), które – chociaż poświęcone problemom szczegółowym – ukazują rozległość horyzontów autora, niezależność myślenia, przede wszystkim zaś nowatorskie podejście do frazeologii. Całościową prezentację koncepcji przyniosła wspomniana już rozprawa habilitacyjna. Paradygmat, który stworzył, nazywając *frazematyką* (obocznie używając również nazw *frazeologia nadawcy* i *frazeologia pragmatyczna*)¹, umieścił w szerokim kontekście: psycholing-

¹ Poza monografią (Chlebda 1991a) koncepcja ta została przedstawiona, w sposób bardzo syntetyczny, w artykule Chlebda 1993a. Obocznie stosowane nazwy akcentują różne aspekty koncepcji: pierwsza – to, że za punkt wyjścia przyjmuje się nadawcę, osobę zwracającą się w określonym miejscu i czasie, z określonych przyczyn i w określonym celu (a także z określonymi skutkami) do drugiego człowieka albo zbiorowości; druga – to, że „programowo uwzględnia się kulturowe, społeczne i sytuacyjne determinanty aktu komunikacji, jego uczestników i ich wypowiedzi” (Chlebda 1993a: 333–334). Warto dodać, że nadawcę (twórcę tekstu) badacz sytuował nie tylko wobec adresata wypowiedzi, lecz także wobec tych wszystkich nadawców-odbiorców, których miał na myśli Bachtin, pisząc o „łańcuchu wypowiedzi”, a oprócz nadawcy i adresata w akcie komunikacji mogą brać udział i zwykle biorą nieprzewidziani, przypadkowi, nieznanymi, czasem niepożądani odbiorcy, wreszcie – obserwator (odbiorca szczególnego rodzaju, który ma do tekstu dystans, również czasoprzestrzenny, i możliwość postrzegania go w znacznie szerszych układach i splotach zależności komunikacyjnych; jest nim również językoznawca zajmujący się owym tekstem).

wistyki, socjolingwistyki, pragmatyki, tekstologii, translatoryki i metodyki nauczania języków obcych. Podstawowym pojęciem frazematyki uczynił frazem, uznając go za pojęcie nadrzędne w stosunku do innych, już istniejących: frazeologizm, idiom, przysłowie, porzekadło, skrzydlate słowa, termin złożony, formuła etykietalna itp. Wojciechowi Chlebdzie bliskie było myślenie Andrzeja Bogusławskiego, że „wielowyrazowców” jest zdecydowanie więcej niż „jednowyrazowców”², uważał, iż frazemy (w późniejszej terminologii – reproduktory wielowyrazowe) pełnią podstawową funkcję w komunikacji międzyludzkiej. Nie lekcewał fakt, że frazemy tworzą zbiór genetycznie, strukturalnie, semantycznie, pragmatycznie i stylistycznie bardzo zróżnicowany, koncentrował się jednak na tym, co wszystkie elementy zbioru łączy, wychodząc z założenia, iż dla nadawcy najważniejsze jest „to, co chce powiedzieć”, drugorzędna zaś językowa kategoryzacja wyrażenia. W wypadku tak różnych połączeń, jak: *kukulcze jajo, papiery wartościowe, w gruncie rzeczy, stajnia Augiasza, co gorsza, niewierny Tomasz, Znam ten ból, ktoś bierze nogi za pas, Tego jeszcze brakowało!, ktoś plecie duby smalone, Uwaga, świeżo malowane!, bez względu na coś, Niedaleko pada jabłko od jabłoni, grupa trzymająca władzę, Pogoda dla bogaczy, zapluty karzeł reakcji, kompleks Edypa, dobra zmiana, trąbka Eustachiusza, swoją drogą, zachodni brzeg Jordanu, też mi ktoś a. coś, Cyganka prawdę ci powie, ale zawsze, Kopę lat!, na płaszczyźnie, ani w ząb, Palenie wzbronione, i żyli długo i szczęśliwie* cechą wspólną jest odtwarzalność w danej sytuacji dla wyrażenia określonej wiązki sensów. Odtwarzalność jest wielorako zrelatywizowana: czasowo, przestrzennie, środowiskowo (utrwalenie społeczne może się nawet ograniczać do kręgów towarzyskich, koleżeńskich, przyjacielskich, rodzinnych). Oprócz odtwarzalności w praktyce komunikacyjnej istotne jest również kryterium intencjonalno-funkcjonalne, odgrywa ono jednak rolę klasyfikacyjną i pozwala wydzielić trzy podzbiory frazemów: o funkcji ideacyjnej (wiążące mówiących z obiektami świata zewnętrznego i ze sferą wyobrażeń o nich), o funkcji interpersonalnej i o funkcji tekstowej. Funkcje te³ spełniają się w wypowiedzi, której kształt zależy od wyboru

² Uczony ten podkreślał: „idą one jawnie w grube miliony, podczas gdy jednowyrazowce nawet przy rozszczepieniu znaczeniowym tworzą raczej grupę rzędu setek tysięcy” (Bogusławski 1989: 19).

³ Wyróżnione przez autora *Elementów frazematyki* za Michaelem Hallidayem.

stylu, aktu i gatunku mowy, a zatem i dla typologii frazemów wymienione czynniki nie są obojętne, szczególną wagę zaś ma kryterium gatunkowe.

Swoistość frazemów polega na tym, że:

ich składniki są zarówno „wyrazami”, jak i „komponentami” [...]: nie przestając być składnikami grup frazeologicznych, zdolne są one jednocześnie do pełnienia funkcji co najmniej quasi-znakowej. [...] składnik frazemu w ciągu wypowiedzeniowym, będąc komponentem odtwarzalnego („gotowego”) bloku wyrazowego, zachowuje przynajmniej potencję oddzielności wyrazu ze wszystkimi tego konsekwencjami. (Chlebda 1991a: 61)

Ta „potencja oddzielności” bywa w różny sposób i z różnym efektem estetycznym lub skutkiem pragmatycznym urzeczywistniana w tekstach artystycznych, publicystycznych, reklamowych itd. Odtwarzalność, „gotowość do użycia” frazemów nie wyklucza zatem, paradoksalnie, „gotowości do przekształceń” (z której w wypadku wielu jednostek korzysta się nader często, nie poprzestając na prostym reprodukowaniu). Skoro frazemy są tak istotnymi i niezwykłymi składnikami komunikacji międzyludzkiej, za bardzo ważne należy uznać także badania frazeologiczne, wiążą się bowiem z poszukiwaniem odpowiedzi na pytanie o istotę aktywności językowej człowieka, z dociekaniami, jakie są proporcje między reprodukcją a produkcją, odtwarzaniem a tworzeniem, podporządkowaniem się zastanym wzorcom a wolnością w myśleniu i działaniu.

Zarysowaną w *Elementach frazematyki* koncepcję Wojciech Chlebda konsekwentnie rozwijał i uszczegóławiał. Lista tematów, którymi się zajmował, jest długa⁴. Znalazły się wśród nich m.in.: tekstowe wskaźniki frazeologiczności grup wyrazowych (1993c, d, 2010a), funkcjonowanie frazemów w międzyludzkiej przestrzeni komunikacyjnej (1992, 1997b, 2004b, 2005a, 2010b), gatunkowe zróżnicowanie frazemów (1993e, 1996a). Wiele uwagi poświęcił zwłaszcza skrzydlatym słowom – nie tylko dlatego, że były w Polsce obiektem zupełnie nierozpoznanym, lecz także sądząc, iż dają wgląd w mechanizmy kształtowania się frazemów w ogóle, a tym samym ich badanie

⁴ Mimo to badacz uważał, że ciągle jest więcej problemów, które należy dopiero zgłębić, por. Chlebda 2007b.

może przyczynić się do rozwoju teorii i metodologii lingwistycznej⁵. Zgromadził bogatą kartotekę materiałową, przeprowadził kwerendy słownikowe i analizy, a rezultaty swoich dociekań sukcesywnie publikował w serii artykułów (Chlebda 1988a, b, 1989b, 1994a, b, c, 1996b, 1998b, 2000a, b, 2001c, d, 2002a, b, 2004a, Chlebda, Tarsa 1994), które po kilkunastu latach – zrewidowane i uzupełnione nowymi rozprawami – wydał w postaci tomu zatytułowanego *Szkice o skrzydlatych słowach. Interpretacje lingwistyczne* (Chlebda 2005c). Tytuł ten świadczy raczej o skromności autora książki, niż w pełni informuje o jej zawartości. De facto została w niej przedstawiona całościowa koncepcja teoretyczna, a bogata egzemplifikacja materiałowa posłużyła do prezentacji wielu kwestii szczegółowych. Został również stworzony program opisu skrzydlatych słów w słownikach przekładowych. Dopełnienie całości stanowią indeksy ok. 2000 polskich i rosyjskich jednostek rozpatrywanych w książce oraz indeks wybranych terminów i pojęć szczególnie przydatnych dla rozumienia przedstawionej koncepcji.

Opolski uczony odrzucił tradycyjne utożsamianie skrzydlatych słów z cytatami, uznając, że są nimi tylko genetycznie (u ich podstaw zawsze była czyjaś indywidualna wypowiedź, jakiś konkretny tekst). Aby fragment tekstu źródłowego stał się jednostką języka lub jego odmiany, najpierw musiało istnieć zapotrzebowanie komunikacyjne na funkcjonowanie znaku-werbalizatora pojęcia, sądu czy oceny, których ten fragment był wykładnikiem, później zaczynał się proces formalnego i semantycznego dostosowywania wyjściowej frazy do potrzeb społecznych i możliwości pamięci zbiorowej. Skrzydlate słowa, podobnie jak inne jednostki frazeologiczne, mogą być jednopostaciowe lub wariantywne i wyrażać znaczenie, które nie ma innego

⁵ Uczony oczywiście zaznaczał, że nazwa *skrzydlate słowa* „obejmuje swym zakresem dwa zasadnicze typy tworców werbalnych: leksemy (jednowyrazowce) i frazemy (wielowyrazowce) o cechach autorskości (indeksowości) i optymalnego rozpowszechnienia”, zaraz jednak dodawał: „Liczebnie pozycję dominującą zajmują w klasie tych tworców frazemy, a więc [...] grupy wyrazowe, równoważniki zdań i zdania o rozmaitej pierwotnej przynależności [...], która to przynależność wraz z postępowaniem procesu uskrzydlenia się danego frazemu stopniowo traci na znaczeniu” (Chlebda 2005c: 146), co nie znaczy, że cecha ta nie może być z jakiegoś powodu wydobyta, przywołana i funkcjonalnie wykorzystana. Wymieniona indeksowość, wyróżniająca skrzydlate słowa spośród frazemów, ułatwia odtworzenie historii ich narodzin i dróg przechodzenia z jednostkowego tekstu źródłowego do języka ogólnego czy śledzenie etapów zmian znaczeniowych.

wykładnika w polszczyźnie (np. *szklane domy*, *falandyzacja prawa*) bądź wcześniej zostało zwerbalizowane (np. *szare komórki*).

Skrupulatna analiza obszernego, w dużej mierze współczesnego, żywego materiału, ale też ksiąg Henryka Markiewicza i Andrzeja Romanowskiego (1990, 1998) pozwoliła badaczowi dowiedzieć, że zawsze podkreślana autorskość skrzydlatych słów jest pojęciem bardzo skomplikowanym i w pewnym sensie stopniowalnym. Na skali, której jeden biegun stanowi autorskość, a drugi – anonimowość, da się wyróżnić:

1. **autorstwo jednostkowe** (kiedy konkretny autor znany jest z imienia i nazwiska);
2. **autorstwo złożone** (kiedy z imienia i nazwiska znany jest zarówno „autor właściwy” danego wyrażenia, jak i „autor faktyczny”, który był sprawcą jego uskrzydlenia)⁶;
3. **autorstwo zbiorowe** (kiedy dany obiekt podpisany jest przez kilku znanych z imienia i nazwiska autorów, nie wiemy jednak, który z nich dane wyrażenie faktycznie wymyślił);
4. **autorstwo domniemane** (kiedy da się wyrazić jedynie przypuszczenie co do faktycznego autora danego wyrażenia);
5. **autorstwo bezimienne** (kiedy przekonaniu, że dane wyrażenie musi mieć swojego autora jednostkowego nie towarzyszy wiedza, kto nim konkretnie był);
6. **źródło konkretne** (kiedy da się wskazać tekst – np. dokument urzędowy, wytwór folkloru itp. – z którego pochodzi dane wyrażenie, ale nie da się wskazać autora tekstu);
7. **źródło domniemane** (kiedy da się wyrazić jedynie przypuszczenie co do faktycznego źródła pochodzenia danego wyrażenia);

⁶ Zilustrujmy ten przypadek przykładem: w *Prologu* do *Tyrteja* Cypriana Norwida występują słowa: „na dnie popiołu gwiazdzisty dyament”, które Jerzy Andrzejewski nie tylko uczynił częścią motta swojej powieści, lecz także wykorzystał w jej tytule (tytuł *Popiół i diament* zastąpił wcześniejszy, *Zaraz po wojnie*). Norwid to **autor właściwy**, jego dzieło – **tekst źródłowy pierwotny**, Andrzejewski zaś to **autor faktyczny**, a jego utwór – **tekst źródłowy wtórny**. Do uskrzydlenia przyczynił się niewątpliwie również fakt, że na podstawie powieści powstał świetny film Andrzeja Wajdy (reżysera i współscenarzysty ekranizacji) pod tym samym tytułem, film zatem można uznać za **drugi tekst źródłowy wtórny**. Przykład ten pozwala też zauważyć, iż tekstem źródłowym nie musi być tekst językowy, coraz częściej nim bywa tekst kultury, w którym język stanowi tylko jeden z kodów.

8. **bliższe okoliczności powstania** (kiedy nie jesteśmy w stanie wskazać ani autora, ani tekstu źródłowego, lecz jedynie czas i/lub miejsce, sytuację czy warunki, które towarzyszyły powstaniu danego wyrażenia) (Chlebda 2005c: 148; wyróżnienia pochodzą od autora).

Gdy analizuje się proces uskrzydlenia, niekiedy spotyka się przypadki jeszcze bardziej złożone niż wyżej opisane: zależność genetyczną daje się ustalić między więcej niż dwoma sformułowaniami (**autorstwo łańcuchowe**) albo mimo podobieństwa sformułowań w różnych tekstach więź genetyczna nie występuje (**autorstwo rozproszone**).

Rozróżnienia i uściślenia postulowane przez badacza są istotne w odniesieniu do całego zasobu skrzydlatych słów, szczególnie przydatne okazują się jednak w wypadku połączeń, które status takich jednostek zyskują od połowy XX wieku, po wojnie nastąpiło bowiem znaczne rozszerzenie zakresu tekstów źródłowych. Literatura piękna, przez dziesiątki lat główne źródło skrzydlatych słów, właściwie przestała się liczyć, jej miejsce zajęły teksty reklamowe (np. *z taką pewną nieśmiałością, jesteś tego warta, z impetem w głąb*), teksty piosenek (np. *ktoś jest cały w skowronkach, mniej niż zero, bo do tanga trzeba dwojga*), dialogi filmowe (*Brunner, ty świnió, Kopernik też była kobietą, co ty wiesz o zabijaniu*), wypowiedzi polityków (*jestem za, a nawet przeciw, rząd rżnie głupa, przypadkowe społeczeństwo*), slogany polityczne (*sila spokoju, Wybierzmy przyszłość*), hasła wiecowe (*Balcerowicz musi odejść, Wczoraj Moskwa, dziś Bruksela*) itd.

Oprócz autorskości według Wojciecha Chlebdy istotne są jeszcze trzy inne cechy: rozpowszechnienie, częstotliwość i utrwalenie werbalne. Dopiero uwzględnienie ich wszystkich łącznie umożliwia ocenę stopnia skrzydlatości rozpatrywanego połączenia wyrazowego, skrzydlate słowa nie tworzą bowiem kategorii klasycznej, Arystotelesowskiej, lecz kategorię prototypową, w której centrum znajdują się jednostki o optymalnym natężeniu wymienionych cech, a poza centrum – połączenia wyrazowe, których autorskość jest domniemana lub są rozpowszechnione jedynie w pewnych kręgach użytkowników języka, lub należą do raczej pasywnych zasobów języka, lub ich postać werbalna dopiero się ustala.

Szerokie rozumienie frazeologii uczony przyjął również we frazeografii jednojęzycznej i przekładowej, którą zajmował się zarówno od strony teoretycznej, jak i praktycznej. Szczególnie ważna była dla niego problematy-

ka słownikowego opisu skrzydlatych słów (Chlebda 2000b, 2001c, 2002b, 2004a), zwłaszcza biblizmów (Chlebda 1987a, 1989–1990, 1991b, 1997a, 1998a, 1999, 2008) i złożonych nazw własnych, w tym tytułów (Chlebda, Lewicki 1988, Chlebda 2016a, b). Pytał wreszcie, czy przedmiot frazeografii mogą stanowić mikroteksty (Chlebda 2018). Dla frazeografii teoretycznej dużą wartość mają także artykuły: Chlebda 2007c, 2010a, 2014b, c, 2015. Wypracowane zasady ekscerpcji i charakterystyki frazemów stosował jako współautor słowników: Chlebda, Gołubiewa, Wawrzyńczyk 2003, Chlebda, Mokijenko, Szuleżkowa 2003 i Chlebda (red.) 2006–2019. Ostatnie z tych dzieł, mimo iż opracowywane zespołowo, zasługuje na miano realizacji projektu w pełni autorskiego, Prof. Chlebda stworzył bowiem założenia słownika (Chlebda 2006) i instrukcję redakcyjną, pod jego kierunkiem powstało 10 zeszytów (z zamierzonych 15), zawsze z dość obszernym wprowadzeniem (Chlebda (red.) 2006–2019), był też twórcą wielu artykułów hasłowych i recenzentem wszystkich pozostałych. W sumie zostało zarejestrowanych ok. 40 tysięcy frazemów polskich z ich rosyjskimi odpowiednikami. *Podręczny idiomatykon polsko-rosyjski* jest słownikiem tematycznym, nie ma charakteru zamkniętego. Został w nim wykorzystany tzw. system holenderski, polegający na podziale materiału na części i możliwości kontynuowania (w tym aktualizowania) słownika w miarę potrzeb. W każdej części frazemy uporządkowano alfabetycznie. Ze względu na dydaktyczne przeznaczenie opracowania z wielką starannością zostały przemyślane wszystkie szczegóły – od siatki hasłowej, którą tworzą dwa zbiory: translandów, jednostek języka wyjściowego (lewa strona) i translatów, jednostek języka docelowego (prawa strona)⁷, przez zapis haseł⁸, po komentarze, nie tylko językowe, lecz także realizacyjne. Sformułowanie zasad przekształcalności słowników (Chlebda 2013a, b) pozwoliło na wydanie również *Słownika par przekładowych* (Chlebda (red.) 2013), gromadzącego materiał z 5 pierwszych zeszytów.

⁷ W wielu wypadkach nie są one notowane przez dotychczasowe słowniki, jak np. adresatywy, emotywy, fazy, napisy miejskie, złożone antroponimy i toponimy, tytuły, hasła i slogany, tzw. frazemy gatunkowe (w rodzaju utrwalonych połączeń wyrazowych związanych tylko z prognozą pogody jako gatunkiem wypowiedzi), mimo że bardzo ich potrzebują użytkownicy języka.

⁸ Hasła zapisywane są **boldem**, kursywą – miejsca do podstawienia (tzw. sygnały zamkowe), nawias łamany wydziela komponenty fakultatywne, ukośnik oznacza wymienną komponentów, a prawy i lewy trójkąt granice wymienności. W hasłach rosyjskich podkreśleniem została nawet zaznaczona samogłoska akcentowana.

Prof. Chlebda był twórcą koncepcji jeszcze jednego nowatorskiego dzieła frazeograficznego – trójjęzycznego tematycznego słownika pogranicza (Chlebda 2015), opracowanego przez zespół opolski we współpracy z Uniwersyte-tem Pałacckiego w Ołomuńcu (Chlebda, Dobrotová (red.) 2015).

Pod jego redakcją ukazały się także tomy zbiorowe, dotyczące zagadnień frazeologicznych: Chlebda (red.) 2007, 2010, 2014.

Uczony potrafił też znakomicie syntetyzować, co nie zawsze idzie w parze z zamiłowaniem do szczegółu i potrzebą solidnego oparcia w bazie materiałowej, tak przecież dla niego charakterystycznych. Jest autorem kilku przekrojowych rozpraw dotyczących polskiej frazeologii minionego wieku (2001a, b, d, 2003b) i jednej charakterystyki polskiej frazeografii (2003a). Ukazując dynamikę zasobu frazeologicznego polszczyzny, źródła, przyczyny i mechanizmy powstawania nowych jednostek, zwracał uwagę na przesunięcia i przewartościowania w globalnej przestrzeni komunikacyjnej, rozmywanie się granic między kulturą wysoką a niską, później zaś również zacieranie się przedziału między rzeczywistością realną a wirtualną. Już na przełomie wieków podkreślał, że frazemy rodzą się coraz częściej w rejestrach niskich i tekstach ustnych, mówionych (nie – pisanych), upublicznianych przez media elektroniczne i dopiero wtórnie utrwalanych przez publicystykę. Niepokoiło go – z jednej strony – odbijające się we frazeologii upolitycznienie i zideologizowanie dyskursu publicznego, dążenie do silnego nacechowania emocjonalnego, zwykle negatywnego, radykalne obniżenie „progu dopuszczalności”, przejawiające się jako zanik tabu językowego oraz wzrost wulgarności i agresji językowej, z drugiej zaś – postępująca nieznanomość jednostek wyrosłych z mitologii, Biblii i wielkiej literatury klasycznej, znamionująca zmianę paradygmatu kulturowego, a nawet zanik ciągłości kulturowej.

W języku odzwierciedla się to wszystko, co w danym czasie jest ważne społecznie, są też ślady i świadectwa zbiorowej pamięci wspólnoty, która ten język tworzy i nim się posługuje, utrwalone przez wieki opinie i sądy wartościujące, uprzedzenia i nastawienia. Ponieważ werbalizatorami tych „kondensatów zbiorowego doświadczenia” często są frazemy, frazeolog, ukazując, jaki obraz się z nich wyłania, może pomóc zrozumieć, jacy jesteśmy, co nieświadomie przyjmujemy podczas przyswajania języka ojczystego, choć nie zawsze byśmy tego chcieli – uważał Prof. Chlebda. Także dobra praca leksykografa może przysłużyć się samopoznaniu i samookreśleniu się wobec

innych narodów, pośrednio więc lepszej komunikacji zarówno w obrębie danej wspólnoty, jak i międzykulturowej. Pamiętajmy o tym przesłaniu, pozostawionym przez naszego Kolegę i Przyjaciela.

Bibliografia

- BOGUSŁAWSKI A., 1989, Uwagi o pracy nad frazeologią, w: Z. Saloni (red.), *Studia z polskiej leksykografii współczesnej*, t. 3, Białystok: Dział Wydawnictw Filii UW w Białymstoku, s. 13–30.
- CHLEBDA W., 1986, Frazeologia w świetle zagadnień społecznej psychologii języka (zarys problemu), *Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Opolu. Filologia Rosyjska*, t. 25, s. 43–53.
- CHLEBDA W., 1987a, O założeniach polsko-rosyjskiego słownika frazemów biblijnych, *Studia i Materiały XXIV, Filologia Rosyjska* 10, s. 55–79.
- CHLEBDA W., 1987b, Pojęcie frazematyki w kręgu zagadnień przekładoznawstwa, w: M. Łesiów (red.), *Słownictwo języków słowiańskich w aspekcie porównawczym*, Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, s. 47–54.
- CHLEBDA W., 1988a, Losy frazemów biblijnych w języku polskim i rosyjskim, w: A. Bezwiński, E. Harendarska (red.), *VIII Musica Antiqua Europae Orientalis*, vol. 2, *Acta Slavica*, s. 345–360.
- CHLEBDA W., 1988b, Polska frazeologia familijna. Wprowadzenie do zagadnienia, w: M. Basaj, D. Rytel (red.), *Z problemów frazeologii polskiej i słowiańskiej*, t. 5, Wrocław: Ossolineum, s. 71–83.
- CHLEBDA W., 1989a, Teoria frazeologiczna a nauczanie języka obcego, *Prace Językoznawcze* (Katowice), t. 15, s. 96–108.
- CHLEBDA W., 1989b, Tytuły jako obiekt frazeologii, *Studia i Materiały WSP w Olsztynie. Filologia Rosyjska*, nr 12, s. 189–203.
- CHLEBDA W., 1989-1990, Nad projektem dwujęzycznego słownika frazemów biblijnych, *Roczniki Humanistyczne TN KUL*, t. 37–38, z. 7 (Słowianoznawstwo), s. 117–128.
- CHLEBDA W., 1991a, *Elementy frazematyki. Wprowadzenie do frazeologii nadawcy*, Opole: Wyższa Szkoła Pedagogiczna [wyd. 2, uzupełnione: Łask: Oficyna Wydawnicza LEKSEM 2003].
- CHLEBDA W., 1991b, Frazeologia biblijna w *Wielkim słowniku polsko-rosyjskim*, *Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Opolu. Filologia Rosyjska*, t. 28, s. 23–29.
- CHLEBDA W., 1991c, Rosyjska frazeologia biblijna dzisiaj, *IX Musica Antiqua Europae Orientalis*, vol. 2, *Acta Slavica*, s. 125–135.

- CHLEBDA W., 1991d, Tezy do badań nad frazeologią gatunków wypowiedzi, w: S. Gajda (red.), *Wariancja w języku*, Opole: Wyższa Szkoła Pedagogiczna, s. 213–216.
- CHLEBDA W., 1992, Defrazeologizacja jako ogniwo procesów społecznych, *Sprawozdania Opolskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk, Wydział II Języka i Literatury*, seria B, nr 23, s. 15–22.
- CHLEBDA W., 1993a, Frazematyka, w: J. Bartmiński (red.), *Encyklopedia kultury polskiej XX wieku*, t. 2, *Współczesny język polski*, Wrocław [wyd. 2, uzupełnione i popr.: J. Bartmiński (red.), *Współczesny język polski*, Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej 2001; wyd. 3: Lublin 2010; wyd. 4: Lublin 2012; wyd. 5: Lublin 2014].
- CHLEBDA W., 1993b, Frazeologia rosyjska a mit „jednego z osobna wziętego kraju”, w: L. Jochym-Kuszlik (red.), *Historia i terażniejszość Rosji w świetle faktów językowych*, Kraków: Wydawnictwo Naukowe WSP, s. 51–58.
- CHLEBDA W., 1993c, Tekstowe wskaźniki frazeologiczności w wypowiedziach polskich, *Sprawozdania Opolskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk, Wydział II Języka i Literatury*, seria B, nr 24, s. 5–16.
- CHLEBDA W., 1993d, Tekstowe wskaźniki frazeologiczności w wypowiedziach rosyjskich, *Przegląd Rusycystyczny*, z. 3–4, s. 89–97.
- CHLEBDA W., 1993e, Z badań nad frazeologią gatunków mowy (rosyjski nekrolog prasowy), *Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Opolu. Filologia Rosyjska*, t. 31, s. 49–62.
- CHLEBDA W., 1994a, Jeden (z osobna wzięty) frazeologizm rosyjski i jego kontekst społeczny, w: M. Basaj, D. Rytel (red.), *Z problemów frazeologii polskiej i słowiańskiej*, t. 6, Warszawa: Slawistyczny Ośrodek Wydawniczy (SOW), s. 109–121.
- CHLEBDA W., 1994b, Pogoda dla bogaczy, czyli o inwariancie i wariantach we frazeologii raz jeszcze, w: M. Basaj, D. Rytel (red.), *Z problemów frazeologii polskiej i słowiańskiej*, t. 6, Warszawa: Slawistyczny Ośrodek Wydawniczy (SOW), s. 93–108.
- CHLEBDA W., 1996a, Frazeologia potocznych gatunków mowy (rozpoznanie wstępne), w: A. M. Lewicki (red.), *Problemy Frazeologii Europejskiej*, t. 1, Warszawa: Wydawnictwo Energeia, s. 15–28.
- CHLEBDA W., 1996b, Frazeologia w reklamie i reklama we frazeologii, w: A. M. Lewicki (red.), *Problemy Frazeologii Europejskiej*, t. 1, Warszawa: Wydawnictwo Energeia, s. 57–68.
- CHLEBDA W., 1997a, Biblizmy języka polskiego i rosyjskiego. Koncepcje opisu leksykograficznego, w: A. Bogusławski, J. Mędelska (red.), *Współczesny język polski i rosyjski. Konfrontacja przekładowa*, Warszawa: Uniwersytet Warszawski, s. 23–66.
- CHLEBDA W., 1997b, W stronę frazeologii pragmatycznej, *Poradnik Językowy*, nr 2, s. 1–10.

- CHLEBDA W., 1998a, Biblizmy języka rosyjskiego. Koncepcje opisu leksykograficznego, w: R. Łużny, D. Piwowarska (red.), *Biblia w literaturze i folklorze narodów wschodniosłowiańskich*, Kraków: Universitas, s. 15–33.
- CHLEBDA W., 1998b, Propozycje terminologiczne do opisu skrzydlatych słów, *Stylistyka*, t. 7, s. 189–220.
- CHLEBDA W., 1999, Dzisiejszy język polski a biblizmy (głosa leksykograficzna), w: ks. Z. Adamek, S. Koziara (red.), *Od Biblii Wujka do współczesnego języka religijnego*, Tarnów: Biblos, s. 145–149.
- CHLEBDA W., 2000a, Król bywa nagi. Między cytatem i skrzydlatym słowem, *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska*, Sectio FF Philologiae, vol. 18, s. 85–92.
- CHLEBDA W., 2000b, Typy odpowiedniości przekładowych w dwujęzycznym słowniku skrzydlatych słów, w: H. Wróbel (red.), *Studia z filologii słowiańskiej ofiarowane profesor Teresie Zofii Orłoś*, Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, s. 69–75.
- CHLEBDA W., 2001a, Frazeologia, w: S. Gajda (red.), *Najnowsze dzieje języków słowiańskich. Język polski*, Opole: Uniwersytet Opolski – Instytut Filologii Polskiej, s. 178–206.
- CHLEBDA W., 2001b, Frazeologia polska minionego wieku, w: S. Dubisz, S. Gajda (red.), *Polszczyzna XX wieku. Ewolucja i perspektywy rozwoju*, Warszawa: Dom Wydawniczy Elipsa, s. 155–164.
- CHLEBDA W., 2001c, O specyficzności ustalania ekwiwalentów przekładowych w dwujęzycznym słowniku skrzydlatych słów, w: M. Balowski, W. Chlebda (red.), *Frazeografia słowiańska*, Opole: Uniwersytet Opolski, s. 295–302.
- CHLEBDA W., 2001d, Skrzydlaty koniec zimnej wojny, w: G. Habrajska (red.), *Język w komunikacji*, t. 1, Łódź: Wydawnictwo Wyższej Szkoły Humanistyczno-Ekonomicznej, s. 294–309.
- CHLEBDA W., 2002a, Kijem nagany, marchewką nadziei, w: S. Gajda, K. Rymut, U. Żydek-Bednarczuk (red.), *Język w przestrzeni społecznej*, Opole: Uniwersytet Opolski, s. 409–419.
- CHLEBDA W., 2002b, Siatka hasłowa przekładowego słownika skrzydlatych słów jako swoisty tekst kultury, w: R. Lewicki (red.), *Przeład – język – kultura*, Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, s. 87–95.
- CHLEBDA W., 2002c, Ujarzmienie ognia. Podbój Kosmosu a frazeologia, w: M. Aleksiejenko, W. Mokijenko, H. Walter (red.), *Słowo. Tekst. Czas*, t. 6, *Nowa frazeologia w Nowej Europie*, Szczecin – Greifswald: Wydawnictwo Naukowe US, s. 47–54.
- CHLEBDA W., 2003a, Frazeografia polska przełomu wieków XX na XXI, w: S. Gajda, A. Vidovič Muha (red.), *Współczesna polska i słoweńska sytuacja językowa. Sodobni jezиковni položaj na Poljskem in v Slovenji*, Opole: Uniwersytet Opolski, s. 251–279.

- CHLEBDA W., 2003b, Frazeologia polska okresu „przemian i przełomu”, w: S. Gajda, A. Vidovič Muha (red.), *Współczesna polska i słoweńska sytuacja językowa. Sodobni jezиковni položaj na Poljskem in v Slovenji*, Opole: Uniwersytet Opolski, s. 151–190.
- CHLEBDA W., 2004a, Definiowanie skrzydlatych słów jako problem leksykograficzny, w: K. Maćkowiak, C. Piątkowski (red.), *Język polski w perspektywie diachronicznej i synchronicznej*, współpr. D. Szagun, Zielona Góra: Uniwersytet Zielonogórski, s. 57–69.
- CHLEBDA W., 2004b, Frazeologia w międzyludzkiej przestrzeni komunikacyjnej, w: A. M. Lewicki (red.), *Problemy Frazeologii Europejskiej*, t. 6, Lublin: Norbertinum, s. 11–20.
- CHLEBDA W., 2005a, O pokrewieństwach i powinowactwach frazeologicznych, w: M. Balowski, W. Chlebda (red.), *Ogród nauk filologicznych. Księga jubileuszowa poświęcona Profesorowi Stanisławowi Kochmanowi*, Opole: Wydział Filologiczny Uniwersytetu Opolskiego, s. 87–100.
- CHLEBDA W., 2005b, O roku ów!.. Mały Mickiewiczowski raport skrzydlatologiczny, *Poradnik Językowy*, z. 10, s. 28–42.
- CHLEBDA W., 2005c, *Szkice o skrzydlatych słowach. Interpretacje lingwistyczne*, Opole: Uniwersytet Opolski.
- CHLEBDA W., 2006, Czym jest Idiomatykon i jak z niego korzystać, w: W. Chlebda (red.), *Podręczny idiomatykon polsko-rosyjski*, z. 1, próbny, Opole: Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, s. 7–18.
- CHLEBDA W., 2007a, Ala ma kota w krainie czarów, w: W. Chlebda (red.), *Frazeologia a językowe obrazy świata przełomu wieków*, Opole: Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, s. 325–330.
- CHLEBDA W., 2007b, Mały prywatny katalog pilnych zadań frazeologicznych, w: A. M. Lewicki (red.), *Problemy Frazeologii Europejskiej*, t. 8, Lublin: Norbertinum, s. 15–31.
- CHLEBDA W., 2007c, „Ramka pragmatyczna” w procesie weryfikowania i tworzenia słownikowych definicji frazeologizmów, w: M. Hordy, W. Mokijenko, H. Walter (red.), *Język. Człowiek. Dyskurs*, Szczecin: Uniwersytet Szczeciński, s. 185–195.
- CHLEBDA W., 2008, O pewnej perspektywie słownikowego opisu biblizmów, *Studia i Szkice Slawistyczne*, t. 9, s. 67–83.
- CHLEBDA W., 2010a, Nieautomatyczne drogi dochodzenia do reproduktów wielowyrazowych, w: W. Chlebda (red.), *Na tropach reproduktów. W poszukiwaniu wielowyrazowych jednostek języka*, Opole: Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, s. 15–35.
- CHLEBDA W., 2010b, Pozaśrodowiskowe funkcje frazeologii środowiskowej (język sportu a polszczyzna ogólna), w: M. Milewska-Stawiany, E. Rogowska-Cybulska (red.), *Polskie języki. O językach zawodowych i środowiskowych. Materia-*

- ły VII Forum Kultury Słowa, Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, s. 243–55.
- CHLEBDA W., 2010c, Skrzydlate słowa a frazeologia, w: S. Bąba, K. Skibski, M. Szczyszek (red.), *Perspektywy współczesnej frazeologii polskiej. Teoria. Zagadnienia ogólne*, Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM, s. 9–20.
- CHLEBDA W., 2013a, Od tematycznego frazeologicznego słownika przekładowego do alfabetycznego słownika par przekładowych, w: W. Chlebda (red.), *Polsko-rosyjski słownik par przekładowych*, Opole: Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, s. 9–67.
- CHLEBDA W., 2013b, O przekształcalności słowników (frazeologicznych): casus opolski, w: G. Dziamska, J. Liberek (red.), *Perspektywy współczesnej frazeologii polskiej. Między teorią a praktyką frazeograficzną*, Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM, s. 29–37.
- CHLEBDA W., 2014a, Frazeolog a Internet. Zarys relacji, w: I. Łuczaków, M. Sarnowski (red.), *Wyraz i zdanie w językach słowiańskich. Opis, konfrontacja, przekład*. 8, Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, s. 69–76.
- CHLEBDA W., 2014b, Kalka we frazeologicznym słowniku przekładowym, w: W. Chlebda (red.), *Frazeologia a przekład*, Opole: Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, s. 307–314.
- CHLEBDA W., 2014c, O nieprototypowych obiektach frazeografii, *Speculum Linguisticum*, vol. 2, s. 23–44.
- CHLEBDA W., 2015, Trójjęzyczny tematyczny słownik frazeologiczny: koncepcja, założenia, realizacja, w: W. Chlebda, I. Dobrotová (red.), *Tematický česko-polsko-ruský, polsko-česko-ruský slovník pohraničí. Tematiczny czesko-polsko-rosyjski, polsko-czesko-rosyjski słownik pogranicza*, Opole: Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, s. 161–198.
- CHLEBDA W., 2016a, Tytuły we frazeograficznej perspektywie opisu, w: G. Dziamska-Lenart, J. Liberek (red.), *Perspektywy współczesnej frazeologii polskiej. Geneza dawnych i nowych frazeologizmów polskich*, Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM, s. 103–116.
- CHLEBDA W., 2016b, Złożone nazwy własne w słowniku przekładowym. Spojrzenie frazeografa, *Studia i Szkice Sławistyczne*, t. 13, s. 9–21.
- CHLEBDA W., 2018, Czy mikroteksty mogą być obiektami frazeografii (przekładowej)?, w: A. Pstyga, T. Kananowicz, M. Buchowska (red.), *Słowo z perspektywy językoznawcy i tłumacza*, t. 7: *Frazeologia z perspektywy językoznawcy i tłumacza*, Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, s. 40–53.
- CHLEBDA W. (red.), 2006-2019, *Podręczny idiomatykon polsko-rosyjski*, z. 1–10, Opole: Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego.
- CHLEBDA (red.), 2007, *Frazeologia a językowe obrazy świata przelomu wieków*, Opole: Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego.

- CHLEBDA W. (red.), 2010, *Na tropach reproduktów. W poszukiwaniu wielowyrzowych jednostek języka*, Opole: Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego.
- CHLEBDA W. (red.), 2013, *Polsko-rosyjski słownik par przekładowych*, Opole: Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego.
- CHLEBDA W. (red.), 2014, *Frazeologia a przekład*, Opole: Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego.
- CHLEBDA W., GOŁUBIEWA A., WAWRZYŃCZYK J., 2003, *Idiomy polsko-rosyjskie*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- CHLEBDA W., LEWICKI R., 1988, Materiały do dwujęzycznego słownika tytułów, *Przegląd Rusycystyczny*, z. 3–4, s. 69–85.
- CHLEBDA W., MOKIJENKO W. M., SZULEŻKOWA S. G., 2003, *Rosyjsko-polski słownik skrzydlatych słów*, Łask: Oficyna Wydawnicza LEKSEM.
- CHLEBDA W., TARSA J., 1994, Pytania o skrzydlate słowa, *Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Opolu. Filologia Rosyjska*, t. 32, s. 39–49.
- CHLEBDA W., DOBROTOVÁ I. (red.), 2015, *Tematický česko-polsko-ruský, polsko-česko-ruský slovník pohraničí. Tematiczny czesko-polsko-rosyjski, polsko-czesko-rosyjski slovník pograničia*, Opole: Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego.
- MARKIEWICZ H., ROMANOWSKI A., 1990, *Skrzydlate słowa*, Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy.
- MARKIEWICZ H., ROMANOWSKI A., 1998, *Skrzydlate słowa. Seria druga*, Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy.
- PAJDZIŃSKA A., 2023, Językoznawstwo jako nauka o człowieku (szkic do portretu Profesora Wojciecha Chlebdy), *Rocznik Słowistyczny*, t. 72, s. 31–40.